

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.62.096:001.891

В. І. Труба

кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін, завідувач кафедри
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання та перспектив розвитку встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Ключові слова: правове регулювання, розірвання шлюбу, режим окремого проживання подружжя, проблеми.

Сімейний кодекс України запровадив низку норм, які характеризуються новизною для вітчизняного суспільства. Зокрема, це стосується положень Кодексу щодо встановлення режиму окремого проживання подружжя. Не заперечуючи значення названого нововведення для інституту шлюбу і шлюбних правовідносин, слід водночас проаналізувати норми СК України щодо встановлення режиму окремого проживання подружжя з метою виявлення їх недоліків та розбіжностей з іншими нормативно-правовими актами, зокрема ЦК України, ЦПК України, та вироблення пропозицій з їх усунення. Зазначене і є метою представленої статті.

Проблеми встановлення режиму окремого проживання подружжя недостатньо вивчені вітчизняними науковцями. Увагу слід звернути на коментарі норми статті 119 (встановлення режиму окремого проживання подружжя), надані З. В. Ромовською та І. В. Жилінковою [4, с. 244–247; 5, с. 120–137; 6, с. 138–139; 7, с. 370–374]. Однак і в їхніх працях окремі питання законодавчого регулювання встановлення режиму окремого проживання подружжя не знайшли свого вираження. Зокрема, це стосується визначення правової природи інституту окремого проживання подружжя, проблем законодавчого регулювання терміну та процесуальних аспектів встановлення режиму окремого проживання

подружжя, вирішення майнових відносин між подружжям, між подружжям та дітьми.

Інститут окремого проживання подружжя (сепарація) має давню і складну історію. Так, в Російській Імперії розлучення допускалося за спеціальними підставами і здійснювалося не світським, а духовним судом. Процес розірвання шлюбу проходив для більшості населення Росії (осіб православної віросповідання) в духовних консисторіях. В законі були строго обмежені причини, за якими могло статися розлучення (перелюбство, позбавлення всіх прав стану тощо). Шлюбозрозлучний процес провадився на основі статуту духовних консисторій і відрізнявся від цивільного процесу низкою правил, які мали характер розслідування, що вкрай уповільнювало процес. Для більшості населення процес розірвання шлюбу фактично був майже недосяжним, що унеможливлювало як припинення попереднього шлюбу, так і виникнення нової сім'ї, укладення нового шлюбу.

Не допускалося укладення жодних зобов'язань чи вчинення актів між подружжям, які б розривали шлюб без суду, тільки за взаємною згодою подружжя. Цивільним відомствам, а також священнослужителям заборонялося затверджувати, посвідчувати такі зобов'язання чи акти та писати розлучні листи (ст. 46, 103 Зводу законів цивільних Російської Імперії) [1].

Водночас римо-католицька церква, заперечуючи розлучення, допускала "відлучення від стола і ложа" — окреме проживання подружжя (*separatio quoad mensam et torum*), яке не прирівнювалося до розірвання шлюбу, однак дозволяло подружжю жити окремо [2, с. 513]. Між тим, це положення піддавалося критиці з боку російських науковців. Так, Д. І. Мейєр зазначав, що якщо в певних випадках римо-католицька церква визнає за необхідне допустити фактичне розлучення подружжя, то краще б їй в таких випадках допустити припинення шлюбу, оскільки фактичне розлучення подружжя насправді має те саме значення, що й припинення шлюбу, а між тим воно не допускає укладення нового шлюбу і, відповідно, супроводжується всіма незручностями заборони шлюбу [3, с. 373]. В суспільстві назріла потреба у законодавчому закріпленні режиму окремого проживання подружжя, розлучення. Під натиском суспільної думки 12 березня 1914 р. було прийнято Закон, яким було доповнено Звід Законів Російської Імперії положеннями про особисті і майнові права замужньої жінки та про відносини подружжя між собою і щодо дітей. Закон поміж інших норм, які урівнювали права жінок з правами чоловіків, надавав можливість встановлення окремого проживання подружжя — вимога одного з подружжя про відновлення спільного життя може бути відхилена іншим з подружжя, якщо спільне проживання представляється для нього нестерпним. Нестерпним спільне проживання могло бути визнане у випадку жорстокого з ним або з його дітьми поводження іншого з подружжя, через завдання тяжкої образи і взагалі явного порушення іншим з подружжя обов'язків, заснованих на шлюбі, або явного зловживання належними йому в силу шлюбу правами, або безчесної або порочної його поведінки, а також у випадку, якщо один з подружжя одержимий тяжкою душевною хворобою,

або такою заразною і огидною хворобою, яка є небезпечною для життя або здоров'я іншого з подружжя або їх потомства. Крім цього, спільне життя могло бути визнане нестерпним для дружини, якщо вона хворіла такою хворобою, яка становила небезпеку для життя або здоров'я у разі продовження подружнього співжиття. Відомими цивілістами, зокрема Й. О. Покровським, В. І. Синайським, Й. В. Гессеном такі нововведення оцінювалися позитивно [8, с. 167; 9, с. 103–104; 10].

Подальші спроби удосконалення законодавства про розлучення робилися за часів Тимчасового уряду. Відомими юристами, зокрема й професором Л. Й. Петражицьким, було розроблено закон “О поводах к разводу”, який однак так і не набрав чинності [11, с. 62–63].

Зміни, які відбулися в Україні як частині Російської Імперії після жовтня 1917 року, супроводжувалися прийняттям декретів в сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин. Так, було прийнято декрети РНК УРСР “Про цивільний шлюб і про ведення книг актів цивільного стану” від 20 лютого 1919 р. [12], “Про розлучення” [13], “Про організацію відділів ЗАЦСу” [14]. Названі декрети молоді радянської влади принципово по-новому вирішували найбільш істотні питання правового регулювання шлюбно-сімейних відносин. Зокрема, декретом РНК УРСР “Про цивільний шлюб і про ведення книг запису актів цивільного стану” було встановлено найважливіші правила укладення шлюбу, перелік перешкод до вступу у шлюб, а також процедуру державної реєстрації шлюбу в органах ЗАЦСу. Г. К. Матвеев, аналізуючи тогочасне законодавство, зазначав, що українське радянське шлюбне право розвивалося тим же шляхом і за тим же взірцем, що й шлюбне законодавство Російської Федерації, але водночас воно не у всьому з ним співпадало. Так, найважливішою особливістю українського декрету про шлюб він називав вирішення таких питань, як принцип свободи шлюбу і принцип рівноправності подружжя, оскільки відповідно до ст. 3 декрету особи, які бажали вступити в шлюб, мали давати підписку про те, що вони вступають в шлюб добровільно [15, с. 8].

Чинні в Україні в період існування Радянського Союзу Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану 1926 р. і Кодекс законів про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р., врегульовуючи розлучення, не містили норм про встановлення режиму окремого проживання подружжя [16, 17]. Водночас на практиці при розгляді справ про розлучення в суді брався до уваги строк фактичного окремого проживання подружжя.

Тільки з прийняттям нового Сімейного кодексу України інститут окремого проживання подружжя прийшов в сімейне законодавство України [18]. На нашу думку, встановлення режиму окремого проживання подружжя відповідає одному з принципів сімейного права — добровільності перебування осіб у шлюбі.

Слід зауважити, що розробник СК України — З. В. Ромовська — не бралася прогнозувати, чи часто використовуватиметься стаття 119 СК [4, с. 245]. На сьогодні такі справи є не досить поширеними і, на жаль, статистика щодо розгляду таких справ не ведеться. Непопулярність засто-

сування режиму окремого проживання подружжя пояснюється не тільки відсутністю знань про процес і наслідки застосування такого режиму, а й вадами законодавчого регулювання процесу і наслідків застосування режиму окремого проживання подружжя.

Відповідно до ст. 119 СК України за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

На думку З. В. Ромовської, “сепарація — це лише крок до розірвання шлюбу, але ще не саме розірвання. Адже ті, що розійшлися, ще не розлучилися, і це створює надію на примирення і тому певною мірою вигідно для тих, у кого є діти” [4, с. 245]. Однак сама ж розробниця досить широко в подальшому тлумачить положення статті 119 і передбачає, що сепарація може бути використана і не як “проміжок” між шлюбом і розлученням, а у разі виїзду одного з подружжя на тривалий час за кордон, чи засудження до позбавлення волі [4, с. 245].

Як бачимо з положень ст. 119 СК України, режим окремого проживання може бути застосовано як у разі неможливості дружини і (або) чоловіка проживати спільно, так і у разі небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Тобто за логікою закону, не обов’язково неможливість проживання може бути пов’язана з бажанням розірвати шлюб.

Однак чоловік і жінка, які є подружжям, не порушуючи правил про спільне вирішення питань життя сім’ї, можуть мати різне місце проживання відповідно до законодавчого принципу вільного вибору місця проживання (ст. 33 Конституції України, ст. 29 ЦК України). І для цього немає необхідності застосовувати режим окремого проживання подружжя. Подружжя може жити й під одним дахом, але щодо них може бути встановлено режим окремого проживання. Режим окремого проживання подружжя не означає фізичне перебування осіб, які є подружжям, у різних за адресою чи географією місцях. Нерозуміння цього при конструюванні СК України призводить й до невірної тлумачення норм ст. 119, 120 СК України [див., напр.: 19, с. 90–92, 192, 193].

На нашу думку, режим окремого проживання має встановлюватися тоді, коли бажання одного або обох з подружжя жити разом серйозно порушене, однак розпад сім’ї і продовження спільного життя не є безумовним і обидва з подружжя, або одне з них має сподівання на примирення, виправлення ситуації, що склалася. Це, наприклад, може бути тоді, коли фактичне окреме проживання подружжя на момент подання заяви до суду одним з них або обома тривало певний час, що має бути зафіксовано в законі, тоді, коли обов’язки подружжя у сімейних відносинах, шлюбі та сім’ї не виконуються, що на сьогодні закріплено в сімейному законодавстві і має вияснитися в процесі судового розгляду справи про розірвання шлюбу тощо.

На нашу думку, режим окремого проживання подружжя має встановлюватися судом в рамках застосування норми ст. 111 СК України як захід

щодо примирення подружжя. На жаль, ні зазначена стаття, ні інші статті СК України не встановлюють вимог щодо обов'язковості вживання заходів щодо примирення подружжя. Це є певним упущенням, яке має бути виправлене.

Звернення до зарубіжного законодавчого досвіду, зокрема до французького законодавства, показує, що між нормами про примирення подружжя і встановлення режиму окремого проживання подружжя існує нерозривний зв'язок. Так, відповідно до ст. 252 ЦК Франції судовому розгляду справи про розлучення в обов'язковому порядку повинна передувати спроба примирення. Крім цього, в процесі розгляду справи вона може бути відновлена.

У разі відсутності обоюдної згоди осіб на розірвання шлюбу суддя може застосувати тимчасові заходи, які сторони погодяться вжити до дня вступу рішення суду про розірвання шлюбу в законну силу, за умови, що ці заходи відповідають інтересам дитини або дітей. До тимчасових заходів, зокрема, належить встановлення режиму окремого проживання подружжя. Відповідно до ст. 255 ЦК Франції суддя, зокрема, має право винести постанову про порядок окремого проживання подружжя. Крім цього, суддя вирішує питання про надання користування житловим приміщенням, рухомим домашнім майном, або поділити це право між подружжям, вказавши на оплатний чи безоплатний характер, виносить розпорядження про передачу одягу та особистих предметів подружжя, вирішує питання про аліментне утримання тощо.

Встановлення режиму окремого проживання (сепарації) не є підставою для позбавлення їх статусу подружжя, а отже, не тягне тих правових наслідків, які тягне розірвання шлюбу, зокрема не дає право подружжю на укладення нового шлюбу, не виключає подружжя з числа спадкоємців першої черги тощо. Однак майнові відносини подружжя мають визначатися при встановленні режиму окремого проживання подружжя, як це робиться в розвинутих країнах. На сьогодні ч. 2 ст. 120 СК України закріплено імперативну норму, відповідно до якої у разі встановлення режиму окремого проживання: 1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі; 2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка. На нашу думку, майнові відносини подружжя мають визначатися за їх добровільною згодою. Крім цього, між подружжям може бути укладено шлюбний договір, яким може бути встановлено інший, від закріпленого законодавством, режим майна подружжя.

Існує й певна суперечність в процесуальних аспектах застосування режиму окремого проживання подружжя. Так, ст. 119 СК України встановлює, що до суду можуть подаватися заява подружжя або позов одного з них щодо розгляду питання про встановлення для подружжя режиму окремого проживання. Однак відповідно до ст. 234 ЦПК України справи про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя розглядаються судом у порядку окремого провадження.

Пропонуємо доповнити ЦПК України положенням про те, що справи про встановлення режиму окремого проживання можуть розглядатися за

позовом подружжя. Запровадження такої норми може стати альтернативою встановленій ч. 5 ст. 191 ЦПК України щодо відкладення розгляду справи про розірвання шлюбу і призначення подружжю строк для примирення.

З метою застосування заходів примирення суд зобов'язаний вивчити характер взаємовідносин між подружжям, мотиви подання позову або заяви про розірвання шлюбу, причини конфліктів в сім'ї і чи насправді існує ризик невідворотного розпаду сім'ї. Крім цього, слід надати право суду застосовувати заходи щодо припинення подружжя у вигляді встановлення режиму окремого проживання подружжя як в процесі підготовки справи до судового розгляду, так і в судовому засіданні.

Підсумовуючи, слід зробити такі висновки.

1. За своєю правовою природою режим окремого проживання подружжя є заходом щодо примирення подружжя у справах про розірвання шлюбу.

2. Встановлення режиму окремого проживання подружжя відповідає одному з принципів сімейного права — добровільності перебування осіб у шлюбі.

3. Доцільним є доповнення ст. 111 СК України положенням про необхідність обов'язкового застосування заходів щодо примирення подружжя, зокрема встановлення режиму окремого проживання подружжя.

4. Пропонуємо внести зміни до ч. 2 ст. 120 СК України в частині визначення майнових відносин подружжя при встановленні режиму окремого проживання подружжя. Правовий режим майна подружжя має визначатися за їх добровільною згодою або шлюбним договором.

5. Розділ ЦПК України “Позовне провадження” доцільно доповнити статтею, якою закріпити положення щодо застосування в справах про розлучення як захід примирення встановлення режиму окремого проживання подружжя. Доцільно надати право суду застосовувати заходи щодо припинення подружжя у вигляді встановлення режиму окремого проживання подружжя як в процесі підготовки справи до судового розгляду, так і в судовому засіданні. Якщо протягом визначеного судом строку подружжя прийде до примирення і скасує режим окремого проживання, то провадження по справі про розірвання шлюбу має припинитися. Водночас в подальшому таке рішення суду не може розглядатися як обставина, яка перешкоджає повторному зверненню з такою самою заявою або з таким самим позовом до суду.

Правові проблеми розірвання шлюбу та примирення подружжя не обмежуються дослідженням правового регулювання встановлення режиму окремого проживання подружжя. Додаткового дослідження потребує правове регулювання визначення строків для примирення подружжя.

Література

1. Свод Законов Российской Империи. Т. 10. Ч. 1. Свод Законов гражданских. — Издание 1914 года. — Петроград: Государственная типография, 1914.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — М.: Издательский дом “Территория будущего”, 2005.

3. Мейер Д. И. Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть 2). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. — М.: Статут (в серии “Классика российской цивилистики”), 1997.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003.
5. Ромовська З. В. Сімейне право — перспективи розвитку // Основні напрямки реформи цивільного права в Україні: Збірник статей та матеріалів. Видання друге, доповнене / Відп. ред. А. Довгерт. — Київ. — 1997. — С. 120–137.
6. Жилінкова І. В. Режим окремого проживання подружжя. Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисовой та І. В. Жилінкової. — К.: Юрінком Інтер, 2004.
7. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. — Х.: Ксилон, 2008.
8. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / Редкол.: Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А. — 3-е изд., стереотип. — М.: Статут, 2001. (Классика российской цивилистики.)
9. Синайский В. И. Русское гражданское право. — М.: “Статут”, 2002. (Классика российской цивилистики.)
10. Гессен И. В. Раздельное жительство супругов. Закон 12 марта 1914 г. о некоторых изм. и доп. действующих узаконений о личных и имущественных правах замужних женщин и об отношениях супругов между собою и к детям и другие законоположения. — С.-Пб.: Юрид. кн. скл. “Право”, 1914.
11. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2003.
12. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины “О гражданском браке и о ведении книг актов гражданского состояния” от 20 февраля 1919 г. // Собрание Узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. — 1919. — № 12. — Ст. 144.
13. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины “Об организации Отделов записей актов гражданского состояния” от 20 февраля 1919 г. // Собрание Узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. — 1919. — № 12. — Ст. 143.
14. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины “О разводе” от 20 февраля 1919 г. // Собрание Узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. — 1919. — № 12. — Ст. 145.
15. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. — К.: Изд-во Киевского университета, 1960.
16. Кодекс законів про сім’ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану 1926 р. // ЗУ УРСР. — 1926. — № 67–69. — Ст. 440.
17. Кодекс законів про шлюб та сім’ю УРСР 1969 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1969. — № 26. — С. 204.
18. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р., № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21. — Ст. 135.
19. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2003.

В. И. Труба

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ УСТАНОВЛЕНИЯ РЕЖИМА РАЗДЕЛЬНОГО
ПРОЖИВАНИЯ СУПРУГОВ**

Резюме

В статье сделан вывод о том, что по своей правовой природе режим раздельного проживания супругов является мерой по примирению супругов в делах о расторжении брака; внесены предложения по совершенствованию правового регулирования соответствующих общественных отношений.

Ключевые слова: правовое регулирование, расторжение брака, режим раздельного проживания супругов, проблемы.

V. I. Truba

Odessa National University after I. I. Mechnikov
Chair of civil disciplines
Frantsuzsky boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND PROSPECTS
OF DEVELOPMENT OF ESTABLISHIN THE REGIME
OF SEPARATION OF SPOUSES**

Summary

The author comes to a conclusion that the Regime of separation of spouses, by its legal nature, is a measure of reconciliation of the spouses in divorce cases. The author also gives propositions on improvement of legal regulation of corresponding social relations.

Key words: legal regulation, divorce, regime of separation of spouses, problems.